

HORVÁTH ELEK¹Pápay Sámuel emlékezete²

I.

Mai irodalmi életünk nem volna elképzelhető Budapest nélkül. Pedig a főváros e hegemoniáját csak — alig előbb mint egy évszázaddal — a múlt század huszas éveiben teremtette meg Kisfaludy Károly munkálkodása. Azelőtt az irodalom a vidéken sarjadt, ott élt, virágzott. A XVIII. század második felében meginduló nemzeti megújulás írói közül emelkedett ki a Zemplén megyében élő Kazinczy Ferenc, s nőtt a magyar irodalmi élet diktátorává. Így az ország sarkában fekvő kis Széphalom lett a magyar írók Helikonja. Óriási jelentőségű Kazinczy vezéri, írói és nyelvújítói működése. De műkö-

¹ Horváth Elek (Pápa, 1908. március 29.–Washington, 1994. július 22.) újságíró, közíró. A gimnáziumot a pápai bencéseknel végezte. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem joghallgatója lett, a bölcsészkaron történelmet, a bécsi egyetemen pedig művészettörténetet hallgatott. Tanulmányai után hazatért és bekapcsolódott a pápai közeletbe: újságíró, szabadúszó közíró lett. Várostörténeti, művészettörténeti cikkei hiánypótlóak voltak. Ő tárta föl először a pápai várfalak egykori vonalát. 1938-ban a Miniszterelnökség, majd a Kereskedelem- és Iparügyi Minisztérium tisztviselője lett. 1940-ben idegenforgalmi miniszteri biztosként szervezte a visszacsatolt erdélyi területek idegenforgalmát. 1944-ben visszatért Budapestre, 1945-ben könyvkiadó és filmgyártó vállalkozást alapított, 1948-ban emigrált. Előbb Salzburgban, majd 1951-ben az Egyesült Államokban telepedett le. A Pentagon (hadügyminisztérium) Közép-Európa-szakértőként alkalmazta. Sokat tett a külföldi magyarság ügyéért. — Pápay Sámuelről szóló tanulmánya a Pápai Hírlap 1936. évi 49., 50. és 51. számában jelent meg.

² Pápay Sámuel (Felsőörs, 1770. március 8.–Pápa, 1827. május 31.) Dunántúli református nemesi család sarja. 1788–1789-ben Kassán járt iskolába, apja halála után elszegényedett. Katolizálása után Eszterházy Károly egri püspök, pápai földesúr támogatásával előbb Pesten, majd 1791–1793-ban Egerben végezte jogi tanulmányait. 1793-ban Pesten jurátus, 1796-ban ügyvédi vizsgát tett, majd az egri liceumban magyar nyelvet és irodalmat tanított. 1800-ban lemondott tanári állásáról és Pápán lett ügyvéd. 1801-től Veszprém vármegyei ügyész, 1804-ben táblabíró. 1802-től az Esterházy-család devecseri, 1804-től Pápa-Ugod-devecseri uradalmának jogtanácsosa (főügyésze). Kazinczyval levelezett, bár barátai a dunántúli ortológusok közül kerültek ki (Kisfaludy Sándor, Péteri Takáts József stb.) A Magyar Tudós Társaság létrehozására három évi jövedelmét ajánlotta fel. Szülőházát 1966-ban emléktáblával jelölte meg a Községi Tanács. — MIKÓ Pálné: Pápay Sámuel nézetei a nyelvről és a nyelvhasználatról = Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára. Bp., 1990. 181–187. — Pápay az első magyar író, aki angol nyelvészeti szakirodalmat idéz. Vö.: CZIGÁNY Lóránt: Fest Sándor öröksége = Kortárs 2001. 9. sz. 50–58.

dése — mint minden újtóé — nagy ellenhatást váltott ki az országban. Főképp Dunántúlon, ahol nagy — azóta halhatatlanná vált — írói alakok éltek, akik nemzetibb és magyarabb írónak tartották magukat Kazinczynál és iskolájánál, őket a magyar nyelv megrontójának hitték és Kazinczyval mindinkább szembefordulva, az „orthológusok” irodalmi körévé kovácsolódtak. Az idő igazolta, hogy ez a dunántúli írói kör nem a maradiak tábora volt — mint Kazinczyék hirdették —, hanem a nyelv ősi tisztaságának megőrzése érdekében Kazinczyval szemben igen nagy és ellensúlyozó szerepet töltött be. Ennek az írói körnek volt vezéralakja Pápay Sámuel, s az ő működése tette Pápa nevét az irodalmi életben országosan ismertté.

Pápay Sámuel alakját először mint íróét és nyelvészét, azután pedig mint irodalmi vezérét szeretném bemutatni.

Harminc éves korában, 1800-ban telepedik meg Pápán, mint diplomás ügyvéd, s 1802-ben gróf Esterházy Miklós uradalmi főügyésze lett. Pápara jövetele előtt az egri érseki líceum magyar nyelv- és irodalmi tanszékének tanára volt, tehát nyelvészeti és irodalmi búvárkodását természetesen itt is tovább folytatja. Amikor 1805-ben megengedi az országgyűlés³, hogy a vármegyei közigazgatás a magyar nyelvet használja, vármegyénk Pápayt bízta meg, hogy a közigazgatási nyelv megmagyarosításáról tanulmányt készítson, s azt javaslatban terjessze elő, miután Pápay nyelvprofesszori működését jól ismerik. A munka elkészül, s a tekintetes vármegye nagy lelkesedéssel fogadja. Ki is nyomtatják „Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével” címmel, és az összes vármegyének megküldik követés céljából. A 255 oldalas munka, mint címe is elárulja, nyelvészeti fejtegetésekből és egy magyar irodalmi szótárból áll. E szótár az új magyar szavak egész tömegét adja, melynek tekintélyes része mai nyelvünkben is életben van. Pápay nevét a munka országosan ismertté teszi. Az írók örömmel keresik föl leveleikkel. A dunántúliak különös melegséggel fogadják a közülük valót. A „Hazai Tudósítások” című komoly folyóirat igen jelentős filológiai munkaként fogadja.

³ Az 1805. évi IV. törvénycikkéről van szó.

⁴ Veszprém, 1807. Özvegy Szammer Klára betűivel. — A Pápai Református Gyűjtemények könyvtára B I. 260. sz. alatt őrzi a Pápay által ajándékozott kötetet. A címlap verzióján található, 1807. május 23-án kelt bejegyzés szerint „mint ezen Munka egyik készítője ajándékozta” a művet a református kollégium könyvtárának.

Pápay bekopogtat munkájával a nagy Kazinczyhoz⁵. Tiszteletteljes, alázatos levélben mutatkozik be, elmondja életkörülményeit, megemlíti, hogy Kazinczynak már mint diák nagy tisztelője volt Kassán, ahol gyakran látta. Kazinczy nagy örömmel válaszol, barátságába fogadja, s mindjárt első levelében a legszemélyesebb ügyeiről is ír, elmondja, hogy a 21 évvel fiatalabb Török Zsófia grófnő a felesége. Barátságuk Pápay haláláig tart. Kazinczy nem egyszer nevezi Pápayt a „magyar Adelung”-nak, aki tudvalevőleg a XVIII. század legnagyobb német nyelvésze.

1808-ban adja ki második munkáját „A magyar literatura esmérete” címmel⁶. Egy darabig ugyan tanakodik, hogy ne várja-e meg Révait, aki a hír szerint ugyancsak hasonló munkán dolgozik, de Kazinczy és Péteri Takáts biztatására határoz⁷. Pápay e munkáját még nagyobb lelkesedéssel fogadják. Vele alakja az irodalmi élet legelső vonalába kerül. Úttörő jelentőségű Pápay munkája, mert ez a *legelső magyar rendszeres irodalomtörténet*. Benne irodalmunk múltja három korszakra oszlik. Az első kor a legrégebb időktől a hitújításig, a második etől II. József koráig, a harmadik pedig napjainkig. Ismerteti a Halotti Beszédet, a Margit-legendát, Nagy Lajos eskümintáját, Pannónia megvételéről szóló éneket és a nagy magyar írókat. Alapvető rendszerezése, kritikai önállósága, nyelvészeti bátorsága és határozottsága, s zamatos magyarossága a magyar irodalomtörténet atyjává teszi. A Hálai Tudósító nagy elismeréssel ír Pápayról, Horvát István azonban érdemtelenül megtámadja a Hazai s Külföldi Tudósítások hasábjain — mely előbbi művéről oly nagy elismeréssel emlékezik. Az ismert ok az, hogy Pápay ellenlábasa Révainak, Horvát István pláne ellenségének tekinti Pápayt, aki róla is élesen írt munkájában. Egy kevésbé ismert oka pedig az, hogy Péteri Takáts József⁸ — Pápay barátja — Horvát ellen intrikált, s őt az országbírónál betöltött patvarista állásából kipiszkálta. Pápay babérjainak azonban ez nem árt meg, a

⁵ Levelezésük olvasható: Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. V–XIV. kötet. Bp., 1894–1904.

⁶ PÁPAY Sámuel: A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. (Magyar Minerva IV.)

⁷ Révai Miklós (1750–1807) nyelvész, szerkesztő, költő, piarista szerzetes. 1778-ban szentelték pappá, gazdag családoknál volt nevelő. 1783–84-ben szerkesztette a pozsonyi Magyar Hírmondót. 1785-től Győrött, 1794-től Esztergomban tanított. 1800-tól Bécsben élt, Széchenyi Istvánt rajzolni tanította. 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. A nyelvtörténeti módszer egyik úttörője.

⁸ Péteri Takáts József (1767–1821) költő. Papnövendék volt, de hivatását felszentelése előtt (1789) elhagyta. 1791-től Festetics László nevelője. Főként Bécsben tartózkodott, ahol megalapította a Magyar Minerva könyvkiadói vállalkozást. 1799-ben ügyvédi pályára lépett, megnősült, 1808-ban birtokot vett Téten és letelepedett. Győr vármegye táblabírája, később főjegyzője lett. A mérsékelt nyelvújítás híve.

teljes elégtételt viszont Kazinczy adja meg, aki — különben szintén helytele-nítve Horvát eljárását — a Bécsben megjelenő „*Annalen der Literatur*”-ban igen szépen méltatja Pápay úttörő irodalmi és nyelvészeti munkáját. Mint Pápaynak írja: „nagy okom volt minden jót mondani”. Pápay határozott, bátor nyelvészeti és irodalomtörténeti vértetét különben jellemzi Vitkovics Mihálynak⁹ Kazinczyhoz írt kijelentése, melyben nem minden csodálkozás nélkül mondja azt, hogy a Verseggy és Révai között régóta folyó perben mint bíró állt ki Pápay Sámuel.¹⁰

E munkája folytatásaként írja meg harmadik művét, *Stylistikáját*. Szemere Pál¹¹ 1816-ban írja Kazinczynak, hogy Pápay elkészült új munkájával. De valószínűleg már 1811-ben kész volt műve, mert ez évben Kazinczy érdeklődésére — aki azt kérdezi, igaz-e, hogy P. Takáts József verseket adat ki — azt válaszolja, hogy „ha valamit nyomna, az csak az én művem lenne”. Pápay e munkája korának nagy veszteségére nem jelent meg soha nyomtatásban. Talán Darnay Kálmán¹² sümegi gyűjteménye őrzi kéziratát. Oka valószínűleg Pápay nagy elfoglaltsága és az anyagiak hiánya volt, a valóságot azonban nem tudjuk.

Pápay ezekkel az alkotásaival szerezte meg magának azt a nevet és tekintélyt, amely a dunántúli írói kör vezéralakjává tette.

II.

Az ország különböző területein szétszórta élő magyar írókkal szemben a dunántúli írói gárda egy zárt csoportban, a Dunántúl felső részén él és működik. A múltban gazdag földrajzi táj azonosság, a hagyományok és a társadalmi szellem közössége olyan szellemi sikot teremt, amelyen egészséges

⁹ *Vitkovics Mihály* (1778–1829) költő, író, műfordító, mecénás. Egerben Pápay Sámuel volt a tanítója. A legtöbb korabeli író megfordult pesti otthonában.

¹⁰ „Pápay úr úgy lépett ki, mint bíró a Révai és Verseggy közt folyt perben” — írta Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez küldött levelében 1809. március 7-én. Vö.: Vitkovics Mihály válogatott művei. Vál. és sajtó alá rend. Lőkös István. Bp., 1980. 484–490.

¹¹ *Szemere Pál* (1785–1861) költő, kritikus. Pápan is tanult, 1808-ban ügyvédi diplomát szerzett. A Tudományos Gyűjtemény egyik alapítója, Kazinczy bizalmasa. Szóalkotásaival támogatja a nyelvújítási mozgalmat, 40 ma is használt szó (köztük az „irodalom”) tőle származik. A kor egyik leghatékonyabb kritikus volt, sok tehetséget fedezett fel (Fáy András, Kisfaludy Károly, Eötvös József stb.)

¹² *Darnay (Dorner) Kálmán* (1864–1945) muzeológus, író, régész. Szenvedélyes gyűjtő volt, hatalmas gyűjteményét 1937-ben Keszthelyre, a Balaton Múzeumba szállították. 1945-ben a közelgő front elől menekítve az anyagot el akarták szállítani. A zalaegerszegi vasútállomáson a vagonokat bombatalálat érte és a gyűjtemény teljesen megsemmisült.

írói front fejlődik ki. Maguk az írók születésüknél vagy társadalmi állásuknál fogva is közel állnak egymáshoz. Berzsenyi és Kisfaludy Sándor földbirтокosok, Pápay uradalmi fiskális, Péteri Takáts József uradalmi jószágigazgató: az ő nevét ma már kevesen ismerik, pedig kortársa, Révai Miklós azt mondta róla, hogy „ez író emléke örökké élni fog a nemzet szívében”. Pázmándi Horvát Endre¹³ falusi plébános. Kreskay Imre¹⁴ szerzetes tanár, kinek neve feledésbe ment szintén, pedig egyike annak a hétnek, akik Besse-nyeivel együtt a Hazafiúi Magyar Társaságot¹⁵ – Tudományos Akadémiánk őseit – megalapítják. Az irodalmi gárda legkiemelkedőbb alakjait sorolom csak föl, akik valamennyien rokon lelkek, társszellemek.

Az eszmék rokonsága és az együvértartozás azonban Pápay Sámuel föllépéséig csak írói közösségtudatuk küszöbe alatt élt. Tudatosá akkor válik, amikor Pápay Sámuel a Révai–Verseghy-féle nyelvészeti vitát „bíróként” lezárva, meg Kazinczy és iskolájának nyelvújítási túlzásaira válaszolva, kiadja alapvető műveit és kimondja, hogy nyelvünk fejlesztése, megújítása szempontjából a „nyelvbeli uralkodó szokás” mutat irányt. Ezzel Pápay formába öntötte a dunántúli írók eddig ki nem fejezett érzéseit, álláspontját. Az orthológusok táborának születési időpontja tehát Pápay Sámuel kiállása, Kazinczy szavai szerint az ő „fundamentomos megállapítása”. Az íróknak ez a tömörülése nem a maradiak összeröffenése, mert Pápay is vallja, hogy újítás nélkül nem lehet elképzelni a tökéletesedést. Hiszen nyelvújító Kisfaludy, Pázmándi Horvát, és igen jelentős nyelvújító Pápay is a hivatalos nyelvben, Kazinczy szavai szerint a „tisztbeli magyarság”-ban. De ők a magyar nyelv ősi gyökereiből szívják az új erőt. Kazinczyt pedig a magyar nyelv megrontójának tartják, s ellene – zászlajukon Pápay jelszavával – keresztes hadjáratot indítanak.

¹³ Pázmándi Horvát Endre (1778–1839) költő, 1806-tól tétí, 1829-től pázmándi plébános. *Zircz emlékezete* (1814) c. epikus költeményében a ciszterci apátság történetét énekelte meg. *Árpád* c. honfoglalási eposza 1831-ben jelent meg.

¹⁴ Kreskay Imre (1748–1809) költő, 1786-ig pálos szerzetes, a rend II. József-féle eltöröltetése után világi papként Ugocsa, Somogy, Fejér és Veszprém vármegyében volt lelképásztor és nevelő. Írásainak jelentős része kéziratban maradt. 1779-ben egyik kezdeményezője volt a Hazafiúi Magyar Társaságnak.

¹⁵ Az egyesületet Bessenyei György tervezte a magyar tudományosság és nyelvművelés fejlesztésére. 1779. május 10-én Beleznai Károly pesti házában gyűltek össze az alapítók: Bessenyei, Kreskay Imre és Ányos Pál pálos, Horányi Elek piarista szerzetesek, Rácz Sámuel és Glosius Sámuel orvosok és Orczy Lőrinc. Bessenyei elkezdte a nemzetközi kapcsolatok kiépítését, az udvar azonban nem engedélyezte a működést. Vö.: NÉMEDI Lajos: Hazafiúi Magyar Társaság (1779–1780) = *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXII. (1978) 3. sz. 286–302.

Zajlik a nyelvújítási harc. Pápay Kazinczy magyar nyelvét és irányát „Teuto-Gallico-Hungarismus”-nak nevezi¹⁶. Pázmándi Horvát csúfondárosan azt írja P. Takátsnak, hogy Kazinczy nyelvbovításának nem saját kútfeje a római nyelv, amelynek szavain — amint Pápay kifejti — egyet tekerint. Lassankint Berzsenyi is elhidegül, Kisfaludy pedig gyűlölettel harcol ellene. Az ortológusok eddigi különállása tehát a legélesebb szembenállássá fejlődik. Megjelenik a „Mondolat”, amely bizony kissé mosdatlan stílusban ostorozza Kazinczyt. Pápay azonban nagy kárát látja irodalmunk ennyire két táborra szakadásában, s segíteni akar a helyzeten. Írja is Vitkovics Mihálynak a Mondolatról, hogy „az egy irtóztató bolond esküdtünk (Somogyi Gedeon¹⁷) műve, aki egy esprit de conduite nélkül való¹⁸ mendikásos legény”. Mondja, hogy éegesség, pusztítsák a megyének ezt a szörnyfajzatját, valahol csak találják. A hangulat a dunántúli gárda tagjai között már olyan, hogy fel akarják kérni Kazinczy vármegyéjét, hogy tiltsák el őt az írástól. Mérsékletét csak Pápay őrzi meg, aki ezekben az időkben is tartja a barátságot Kazinczyval, de leveleiben keményen megmondja véleményét. Írja, hogy a nemzet előbbi munkáit kedvesebben fogadta, mert „eleinte szerencsésebben eltaláltad azt a hangot, melyet tartani kell az újságra szoktatásban... ma már publicumod igen megfogyott!” Pápay azonban — szerinte — Kazinczy eltévelyedése ellenére azért küzd, hogy a nyelvi párharcot megszüntesse, mert tudja, hogy vesztes csak nyelvünk lehet. Így fő törekvése Kisfaludynak és Pázmándi Horvátnak kibékítése Kazinczyval. Nagy fába vágta a fejszéjét, de törekvését — irodalmi életünk nagy hasznára — siker koronázza. 1822-ben, ismételt sürgetésére, Kazinczy levelet ír Kisfaludynak, melyet Pápay személyesen ad át. Kisfaludy a feléje nyújtott jobbot elfogadja, s baráti hangon válaszol, melyet Kazinczynak szintén Pápay küld el. Kísérő levelében pedig büszkén kérdezi, vajon nem méltán kevélykedhetik-e, hogy neki jutott a

¹⁶ Hasonlóan fogalmaz Kisfaludy, aki szerint az idegen szavakat a magyar nyelv „természetes és accentusa szerint” kell használni: „Ne legyünk egyszer Teuto-magyarok, máskor Gallo-magyarok, harmadszor Olasz-magyarok 's végtére semmi Magyarok. (...) Ezt nem tekinthetem másként, mint annak nyomorúlt fitogatását, hogy azon nyelveket mind értyük, a' mellyekből lopunk.” Kisfaludy Sándor levele Ruszek Józsefhez. Sümeg, 1816. június 3. Vö.: Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid. (Negyedik kiadás). Bp., 1893. VIII. 292–309., az idézet: 304.

¹⁷ Somogyi Gedeon (1783–1821) jogász, a nyelvújítási harc szereplője. A pápai kollégiumban tanult, 1806-ban a pozsonyi jogakadémia hallgatója lett. Veszprém vármegye szolgálatában járási esküdt, majd a megyei levéltár regisztrátora volt. 1813-ban kiadta a „Mondolat” című neológus-ellenes röpiratát. Művelt, irodalomkedvelő személyiség volt, a mérsékelt nyelvújítást nem ellenezte.

¹⁸ esprit de conduite nélkül való = faragatlan

dicsőség, őket kibékíteni. Nemsokára ezután P. Horvát Endrét is összebékíti Kazinczyval.

Pápay Sámuel tehát kifelé — a neológusokkal szemben — a dunántúli gárda követe, diplomatája, bölcs mérséklete miatt közbecsülésben álló vezére. És mint mély kultúrájú irodalomtudóst, férfiúi erényei, szeretetreméltósága miatt a dunántúli gárda tagjai is rajongással veszik körül. De nemcsak az élénk levélváltások kapcsa fűzi hozzá a problémáikkal, s tanácsért hozzá forduló dunántúli írókat, hanem személyesen is sűrűn keresik fel őt pápai házában. Gyakran látogatja meg Kisfaludy Sándor, Pázmándi Horvát, Péteri Takáts, nem említve a pápai származású Ruszek¹⁹ apátplébánost, Kreskay Imrét, Zsoldos Ignácot²⁰ és sok mást. De különösen becsben tartja őt a Kantot Magyarországra hozó pápai Márton István²¹ professzor, valamint Tóth Ferenc²² református püspök. Megfordul nála Döbrentei Gábor²³ is. Irodalmi és nyelvészeti nézeteit tehát könyvein, levelezésein kívül így élőlírással is hirdeti. De maga Kazinczy Ferenc is, amikor Bécsbe utazik, Győrött megismerhesse. Tétig el is jut, de itt megtudja a vele akkor még hadilábon álló, ijedt Pázmándi Horvától, hogy Pápay nincs otthon. Megfordul tehát, és visszautazik Győrbe. A személyi kapcsolatok csupán Berzsenyivel nem fej-

¹⁹ *Ruszek József* (1779–1851) pap, filozófus. Pápán született, az alsóbb osztályokat a helyi gimnáziumban végezte. Papi pályára lépett, szeminárium tanár, majd 1814-től keszthelyi plébános, 1834-től veszprémi kanonok. Az ortológusok pártján állt, részt vett a „Mondolat” kiadásában. „A filozófiának előjáró értekezései” (Veszprém, 1811–1812) című háromkötetes műve az első magyar nyelvű filozófiatörténeti munka. Vö.: HANAUER Á. István: Ruszek József filozófiája = *Katolikus Szemle* 1902. 472–476.

²⁰ *Zsoldos Ignác* (1803–1885) jogász. Pápán született, 1826-ban tett ügyvédi vizsgát. 1832-ben főszolgabíró, 1834-ben vármegyei főjegyző. 1825–27-ben és 1843-ban Veszprém vármegye követe az országgyűlésben. A magyar közigazgatástudomány egyik megalapítója volt.

²¹ *Mándi Márton István* (1760–1831) tanár, filozófiai író. Debrecenben tanult, 1790-tól a pápai kollégium tanára, újjászervezője, majd rektora. A kantianus filozófia egyik első magyarországi képviselője. „Keresztyén morális kis katechismus” (Bécs, 1817) című munkája nagy vitát váltott ki. (Vö.: *Tudományos Gyűjtemény*, 1817.)

²² *Tóth Ferenc* (1768–1844) 1801-től teológiai tanár Pápán, az egyházkerület 1816-ban főjegyzővé választotta. 1817 tavaszától pápai lelkész, 1823-tól a pápai egyházmegye esperese, 1827 nyarától az egyházkerület püspöke volt. Vö.: BENEDEK Sándor: Tóth Ferenc gyakorlati teológiája: tanulmány a gyakorlati teológia köréből. Debrecen, 1933. (Theológiai tanulmányok 30.)

²³ *Döbrentei Gábor* (1785–1851) író, költő, szerkesztő, műfordító. A pápai kollégiumban és a soproni líceumban tanult, előadásokat hallgatott Bécsben, Wittenbergben és Lipcsében. Széles körű irodalmi kapcsolatokat tartott fenn nemcsak a magyarországi, de az erdélyi szellemi élet képviselőivel is. 1830-ban a Tudós Társaság tagja, 1831-ben első titoknok lett. 1833–34-ben Pest vármegye megbízásából Fáy Andrással igazgatta a budai szinittársulatot. A magyar ifjúsági irodalom egyik első úttörője.

lődtek ki, aki távolabbra, Somogy megyébe költözik. Pápay Sámuel maga is eljár írói találkozókra — a mai vándorgyűlések őseire —, s így egyik esztendő nyarán Ruszek apátplébánosnál jön össze Keszthelyen Guzmics Izidorral²⁴, Fáy Andrással²⁵ és a gyakran látott Kisfaludyval.

Nem hiába mindene Pápayknak a magyar nyelv és irodalom, nem is ismer fáradságot, nem sajnál sem időt, sem anyagi áldozatot, ha fejlesztése érdekében tehet valamit. Könyvek kiadására állandóan gyűjt előfizetőket, maga is áldoz. Kazinczy munkáinak megjelenését is segíti mindaddig, míg Dunántúlon népszerűségét nem veszíti. Egy ízben a pesti Trattner cégnek 60 forintot küld, bár a mű számára csupán négy előfizetőt sikerült szereznie. Döbrentei Gábor 1817-ben arra kéri Pápayt, hogy tovább segítse az Erdélyi Múzeum szerkesztésében szellemileg is, anyagilag is. Társaival maga is „időszaki írás”, folyóirat megindításán fáradozik, ami azonban nem sikerül neki. Amikor viszont a Trattner kiadóvállalatnál 1817-ben megindul a Tudományos Gyűjtemény, Pápayt is fölkéri működésre. Hivatalos elfoglaltsága miatt nincs ideje cikkírásra, de a megindulás után hamarosan figyelmezteti a kiadót hiányosságokra, nyomtatási hibákra. Verseghy magyar „Accademia della Crusca”²⁶ akar alapítani, s Pápayt is segítőtársul kéri. És a nagy diktátornak, Kazinczynak is irodalmi, kiadói tanácsokat ad. Nemcsak irodalmi kérdéseket feszeget, hanem konkrét javaslattal jön, szempontot ad munkái megjelentetésének sorrendjét illetően. Fejedelmi gesztusa végül — hogy a sok közül a legjellegzetesebbeket mutassam be — 1826-ban nyilatkozik meg, amikor is a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására három évi jövedelmét, 1000 ezüstforintot ajánl föl, amit rövidesen meg is küld.²⁷

Pápay Sámuel a dunántúli gárdának nemcsak irányító szelleme, hanem az irodalmi eseményeknek is szinte távirati irodája. Ő a Lipcsében megjelenő „Europäische Annalen” című folyóiratot járattja, amiből értesül a nyugat-európai irodalmi eseményekről. A magyar folyóiratok mellett Kazinczyval

²⁴ Guzmics Izidor (1786–1839) költő, műfordító, bencés szerzetes. 1815-től Pannonhalmán tanár, 1832-től bakonybéli apát, az Egyházi Tár alapító szerkesztője. Kazinczy barátja és levelezőtársa, a nyelvújítás híve. (A „Pannonhalma” elnevezés is tőle származik.)

²⁵ Fáy András (1786–1864) író. 1808-ban ügyvédi vizsgát tett, 1810–1818 között szolgabíró volt Pest vármegyében. 1822-től Pesten lakott, háza írók (Vitkovics, Kisfaludy Károly, Vörösmarty) találkozóhelyévé vált. Szemere Pál tréfásan „a haza mindenesének” nevezte. A reformkori liberális politika lelkes híve volt.

²⁶ accademia della crusca (olasz) = tudományos akadémia

²⁷ A befizetésre 1830-ban került sor. A Veszprém megyei birtokosok közül Kopácsy József veszprémi püspök 1000, herceg Batthyány Fülöp 40.000 ezüstforinttal gyarapította az akadémia tőkéjét. Vö.: TELEKY József–SCHEDEL Ferenc: Magyar tudós társaság. = Tudományos Gyűjtemény 1839. XII. 86–115., különösen 109.

folytatott levelezése a neológusok irodalmi eseményeiről tájékoztatja. Kazinczy viszont rajta keresztül tud az orthológusok írói lépéseiről. Mert Pápay tudósítja a készülő munkákról, jelenti a kiadandó művek híreit. Gyakran küldi meg Kazinczynak a gárda megjelent műveit, aki saját munkáival viszonozza Pápay szívességét, s azonkívül — minthogy tudja róla, hogy nagy könyvgyűjtő —, könyvritkasággal is megajándékozza. S ha Pápay Sámuel házáat irodalmi távirati irodának nevezem, ezt legjobban jellemzi az az eset, hogy Döbrentei Gábor Pesten megjelent művét Pápán látta meg — lege-lőször.

III.

Külön tanulmányt érdemelne Pápay Sámuel nemes férfiúi jelleme, egyénisége. Sokat elárul irodalmi vezéri működése, melyet tanulmányom második részében mutattam be. Elégedjünk meg itt azzal, ha az ellentábor vezérének, Kazinczy Ferencnek szavait idézem, aki a nyelvújítási harc legádázabb pillanataiban sem szűnt meg őt „a tiszta lelkű férfiú”-nak nevezni, bár a neológusok nem egyszer gyanúsították és vádolták meg Kazinczynál. És jellemző az a tisztelet, amellyel a neológusok táborának kiemelkedő alakja, Vitkovics is övezte az ő alakját. De a legszembetűnőbb az az ujjongás, mellyel Kazinczy barátaival tudatja azt a pillanatot, melyben „keblére ölelhette” Pápayt.

Végül nem közömbös számunkra az a Pápay Sámuel, aki nemcsak irodalomtörténész, nyelvtudós meg nyelvújító és irodalmi vezéralak, hanem „te-kintetes nemes Pápay úr”, aki szívén viseli a nyelv és az irodalom, de szívén viseli az uradalom ügyein kívül a város és a vármegye érdekeit is. Nála nem igaz a „senki sem lehet próféta a saját hazájában” igazsága. Az ő nevét nemcsak a közélet nagyjai ismerik, de ismeri a város és a vármegye minden lakója, polgára. A Pápán és Veszprémben tartott megyegyűléseken mindig hallatja hangját. Nem történhet olyan jelentős lépés, amelyikhez komoly hozzákészültséggel hozzá ne szólna. Darnay Kálmán sümegi kéziratgyűjteménye egész seregét tudja felmutatni Pápay nagyvonalú vármegyei beszédeinek. Az uradalomnak negyedszázadon keresztül főügyésze, s az a harc, amely a város és a földesúr érdekei között állandó volt abban az időben, Pápay Sámuel bölcsessége útján simult mindig olyan békévé, hogy mindkét fél megkapta a maga igazát.

Előttünk áll tehát Pápay Sámuel alakja. S mikor reá tekintünk, arra a díszes sorra gondolunk, melynek tagjai — Deák Ferenc, Petőfi, Jókai és mások

— városunkban diákoskodtak, mire oly büszkék vagyunk. És méltán vagyunk büszkék, mert Pápanak valami irodalmi zománcot adtak. A zománc azonban csak akkor vált láthatóvá, amikor ők maguk is irodalmi alakokká, nagyokká nőttek, azaz, amikor már nem Pápan éltek. Egészen más Pápay Sámuel szerepe. Írásom első részében bemutatott nyelvtudományi és irodalomtörténeti alkotásai országos nevet szereztek neki, a magyar kultúrtényezők, írók és költők országos tisztelete és szeretete övezte alakját, s vele több mint negyedszázadon keresztül aranyos csengésű lett Pápa neve. Igen, mert alkotó korát, harminc éves korától 27 év múlva bekövetkező haláláig városunk falai között élte le.

IV.

Mindezekért mivel róttá le háláját városunk? Azzal, hogy még az emlékét is elfelejtette, s ma már bizony kegyelet nélkül tapossák sírját is az alsóvárosi temetőben. Vagy ki tudja egyáltalán, hol nyugsznak Pápay Sámuel hamvai?

Amit őseink elmulasztottak, azt nekünk, késői unokáknak kell helyre hoznunk. Helyre hoznunk azáltal, hogy megörökítjük Pápay Sámuel emlékét! Teendőink a következők lehetnek:

Emléktáblával kell megjelölnünk pápai lakóházát. De hol lakott Pápay Sámuel? Az útbaigazítást maga adja meg, midőn Kazinczyhoz írt egyik levelében közli, hogy a „piacson lakom”, ami a mai Fő teret jelenti. Mint uradalmi főügyész, uradalmi házban lakott. De melyik ez a ház, hiszen tudjuk, hogy a Fő téren több uradalmi ház áll? További támpontot ismét maga Pápay ad, midőn Kazinczynak beszámol az 1809-es évi francia háborúk június 12-én, Pápan lezajlott eseményeiről. Leírja az utcai csatát is, amelyet lakása ablakából nézett végig! Ez pedig, amennyire az egykori krónikákból megállapítható, a Fő tér, illetőleg a Győri út, Korvin utca és strandfürdő közötti szakaszán zajlott le. Főképpen pedig az egykori Tizes-malom körül. Az uradalmi házak közül pedig csak a „Varasdy-ház” — a mai két emeletes bérház —, és a „Bezeredy-ház” — a kapuszin másik szomszédja — ablakából láthatni oda. (A „Zichy-ház” mindig a jószágigazgatók lakóházaul szolgált.) Számításba jöhet még esetleg a plébániai elemi iskola melletti udvarmesteri ház, amelyikből a csatázás színhelyének egy része szintén látható. Ha tehát az első két házat vesszük, akkor sem tudjuk a bizonyosat. Ezt majd az Esterházy-levéltár adatai segítségével dönthetjük el.²⁸

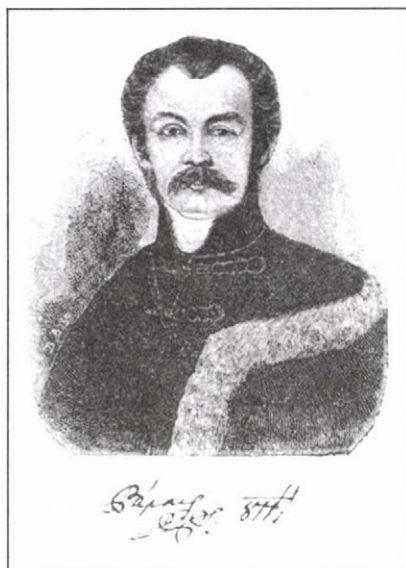
Második teendőnk az lehet, hogy Pápay alsóvárosi temetőben fekvő sírján a lapos kis sírkövét eltávolítjuk, s helyébe egy művészi szépségű, impo-

²⁸ Az emléktábla felállítására nem került sor.

náló síremléket állítunk. Minthogy a sírt ismerjük, ennek nincs is akadálya.²⁹ Mindezek mellett egy utcánkat Pápay Sámuelről kell elneveznünk.³⁰

Ami az anyagi kérdést illeti, a város, az Esterházy-uradalom, az irodalmi és kulturális egyesületek (Jókai Kör, Közművelődési Egyesület, Kaszinó, Lloyd) kell, hogy az áldozatot meghozzák.

A jövő esztendőben lesz Pápay Sámuel halálának 110 esztendő évfordulója. Ha Pápa városa azt akarja, hogy a jelenben és a jövőben megbecsüljék, el nem odázható kötelessége, hogy nagy fiának emlékét az emlékében megörökítse!

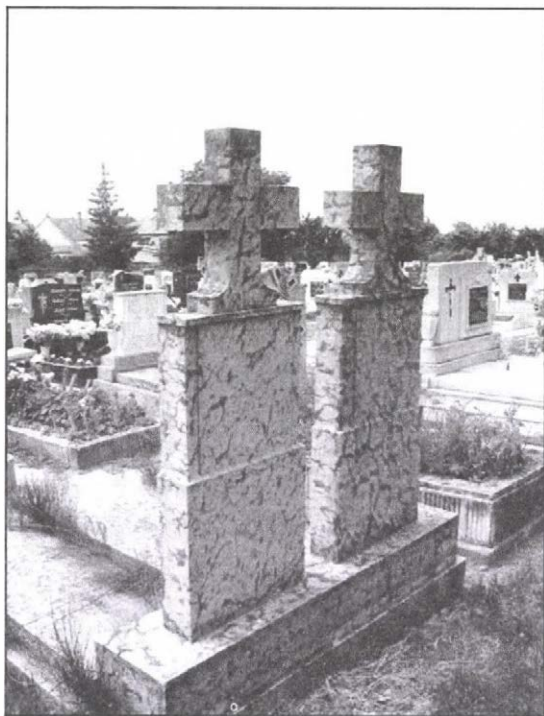


Pápay Sámuel arcképe, aláírása
és művének címlapja



²⁹ Pápay Sámuel és felesége síremlékét 1937-ben újíttatták meg. Az eredeti sírkövek feliratát Horváth Elek a Pápai Hírlap 1937. évi 25. számában tette közzé.

³⁰ Utca máig sincs elnevezve róla.



Pápay Sámuel és felesége, Pókatelki Kondé Antónia sírja
napjainkban a pápai Alsóvárosi temetőben.

Felirata:

*„Te[kin]t[e]tes PÁPAY SÁMUEL Tábla bíró és a Pápai Uradalom Első Fiskálissa
Felejtethetlen Hamvainak az ő hálaadatos Maradéki.*

Kimult 1827^{ki} Május 31^{ikén}

Életének 57^{ik} Esztendejében.

*E sírbolt lakójáé a dicsőség, hogy irodalmunk történetét
először írta meg magyarul.*

Hálás elismeréssel a pápai Ref. Coll. diákszövetsége.”